

Náboženství a společnost v období komunistického režimu

Národ odloučený od Boha

+ Struktura přednášky

1. Předehra
2. Střet
3. Oteplení
4. Normalizace

PŘEDEHRA

1945 - 1948

Předehra

1. Dopady druhé světové války
2. Pozice jednotlivých náboženských skupin
3. Tesařův výzkum religiozity

Předehra

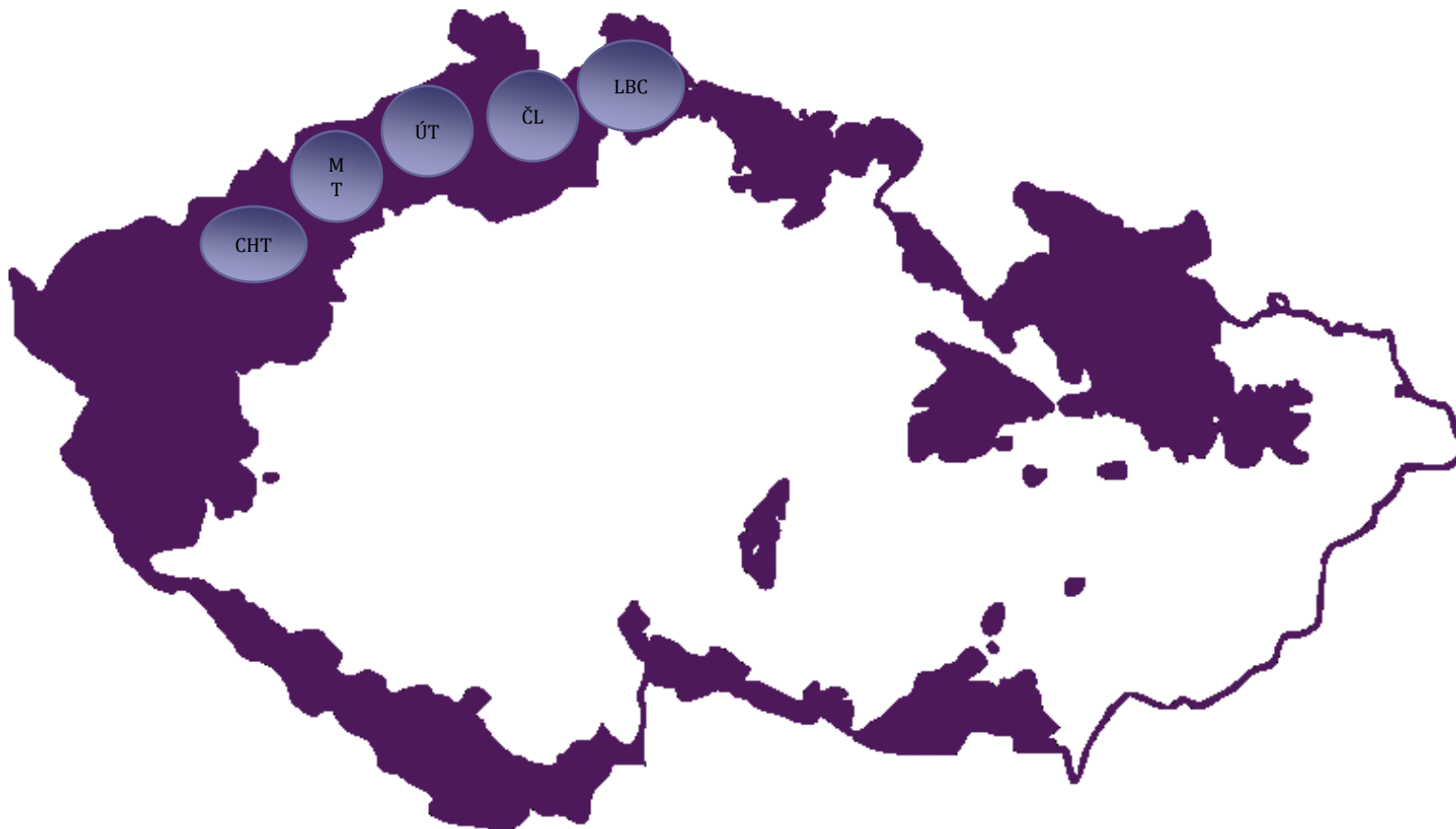
- Jedním z hlavních faktorů ovlivňujících “náb. mapu” Česka byl odsun Němců
- Došlo k zániku či výraznému oslabení některých skupin (např. Starokatolická církev, Novoapoštolská církev)
- Došlo ale i výraznému oslabení katolické církve, protože většina Němců byli katolíci a především bylo odsunuto velké množství německých kněží

Předehra

Noví obyvatelé bývalých Sudet se ale často rekrutovali z nižších sociálních vrstev, měli nižší vzdělání a politicky inklinovali spíše k levici. Vzhledem k narůstajícímu politickému napětí šlo nezřídka o lidi „politicky prověřené“, sympatizující s komunistickou stranou. Celkem logicky byl mezi nimi vyšší počet lidí „bez vyznání“.

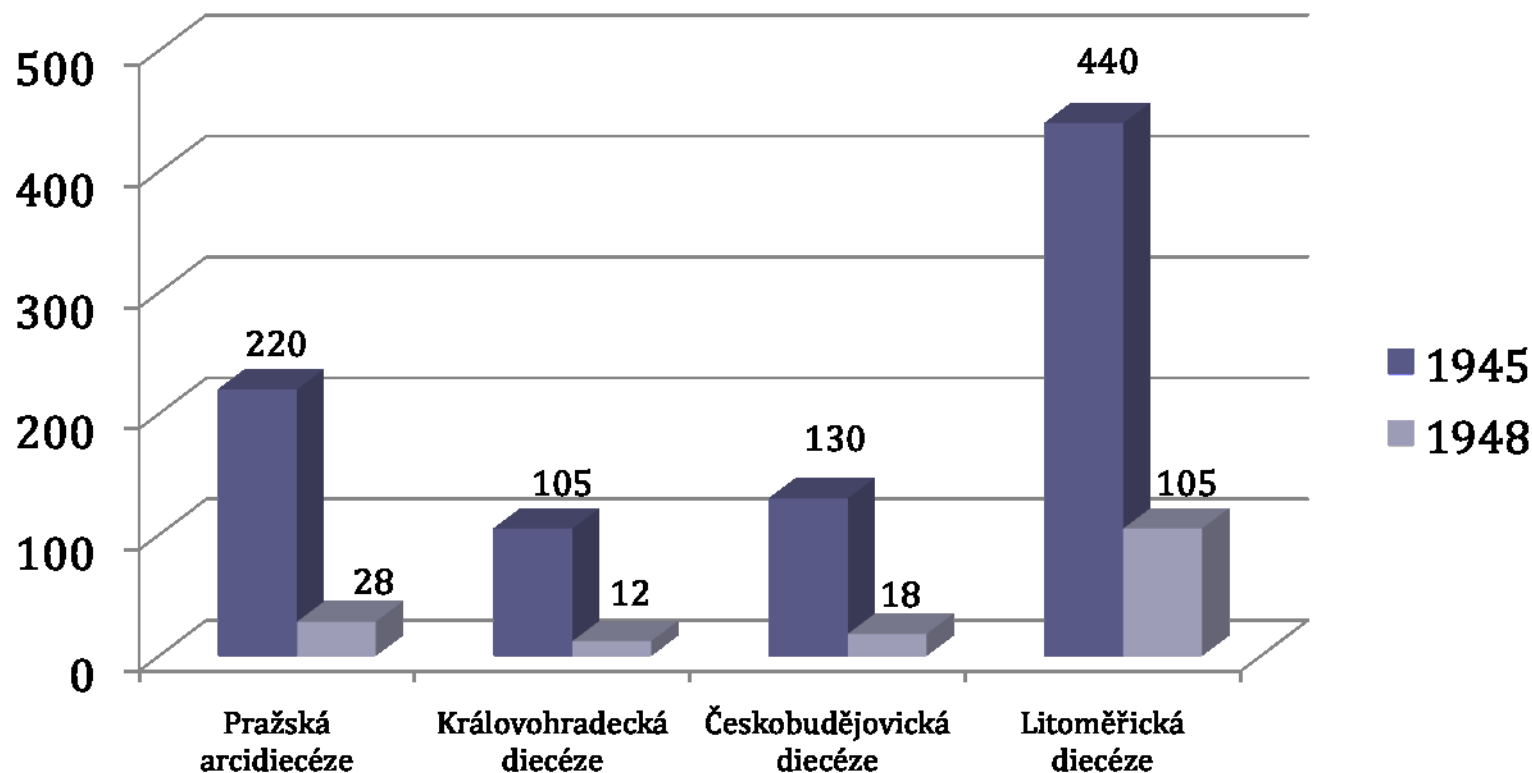

Předehra

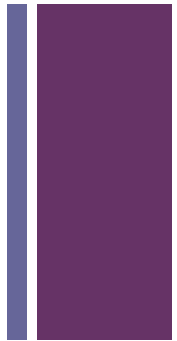

Počty německých duchovních v českých diecézích

Předehra

1. Česká společnost si základní parametry svého vztahu k náboženství a náboženským institucím **vytvořila již během zhruba prvních deseti let existence nezávislého Československa**
2. Hlavní reprezentant „politického katolicismu“ lidová strana **se stala nedílnou součástí politického establishmentu** jak v rámci první republiky, tak i v rámci nových podmínek „omezené politické plurality“
3. S výjimkou početně relativně slabého a politicky izolovaného křídla katolických ultrakonzervativců, kteří se zdiskreditovali v období tzv. druhé republiky, vystupovala naprostá většina představitelů katolické církve a dalších křesťanských denominací v době ohrožení republiky a následné okupace velmi statečně a mnozí se dokonce aktivně zapojili do protinacistického odboje

Předehra

Výzkum Československého ústavu pro výzkum veřejného mínění (Milan Tesař) - 1946

- ✓ V Boha **věřilo či připouštělo** jeho existenci **80 %** české populace, **12 %** jeho **existenci odmítalo** a **8 %** o této otázce nepřemýšlelo
- ✓ Náboženských obřadů se **pravidelně účastnilo 20 %**, **občas 43 %**, jen o velkých svátcích **13 %** a **nikdy** nenavštěvovalo bohoslužby **24 %** občanů
- ✓ Za **nábožensky snášenlivé** se považovalo **67 %** dotazovaných

Předehra

- ✓ **Největší výhrady byly vůči Židům, kdy 16 %** dotazovaných prohlásilo, že k nim cítí nechuť, vůči bezvěrcům (8 %) a katolíkům (7 %). Vůči protestantům projevila nechuť pouze 2 %
- ✓ V případě otázky týkající se intenzity vlastní zbožnosti v porovnání se zbožností rodičů prohlásilo 48 % respondentů, že jejich rodiče byli zbožnější, 47 % nezaznamenalo žádné větší rozdíly mezi svojí zbožností a zbožností rodičů a jen 5 % tvrdilo, že jejich zbožnost je intenzivnější než zbožnost rodičů

STŘET

1948 - 1960

Střet

1. Příprava konfliktu
2. Institucionalizace konfliktu
3. Perzekuce
4. Výsledky sčítání lidu z roku 1950
5. Náboženství a marxismus

Střet

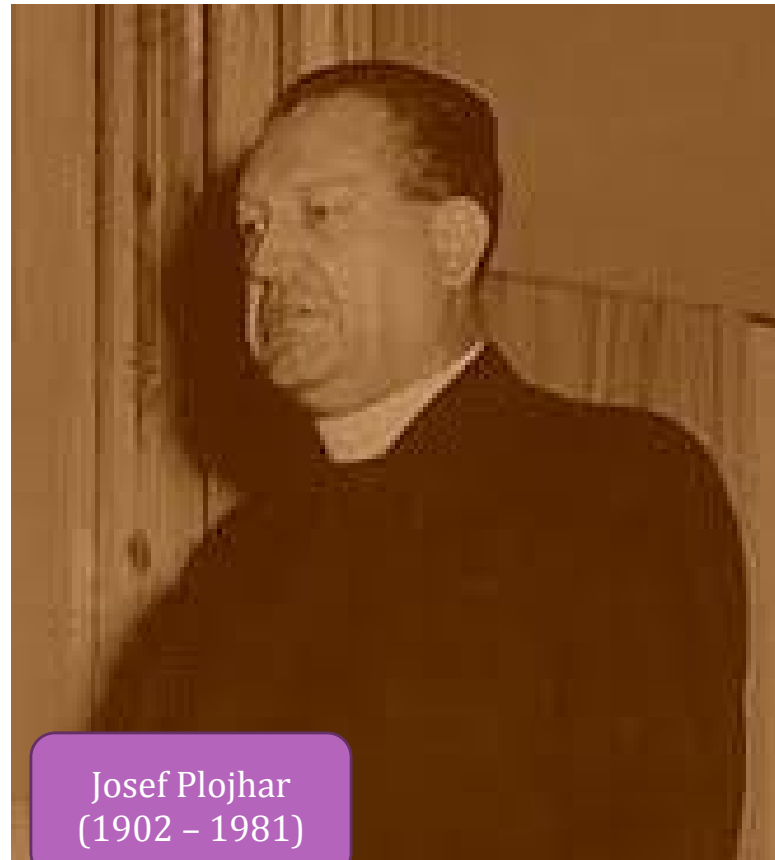

- Nově nastolený komunistický režim se zpočátku tvářil, že bude respektovat „svobodu svědomí a náboženského vyznání“. Klement Gottwald se dokonce po svém zvolení prezidentem v červnu 1948 zúčastnil slavnostního Te Deum slouženého ve Svatovítské katedrále
- Záhy po únorových událostech se vůči novému režimu ostře ohradila katolická církev. Arcibiskup Beran ve svém pastýřském listu označil převzetí moci komunistickou stranou za nezákonné
- Vzniklé napětí se ještě více vyostřilo po červnových volbách do Národního shromáždění, po nichž katolická církev odmítla zrušit suspenze kněží, kteří přijali politické funkce (např. J. Plojhar)

Střet

- „Nový“ režim **vyčkával s otevřeným vystoupením** vůči církvím zhruba do poloviny r. 1949 a snažil se předstírat, že vztahy státu a náboženských společností jsou normální.
- Již v srpnu 1948 vznikla **strategie eliminace vlivu** církví a jejich plné podřízení státní, resp. komunistické moci.

Josef Plojhar
(1902 – 1981)

Střet

- Základem této strategie byl návrh církevního oddělení Ústředního akčního výboru Národní fronty, který doporučoval přijetí celé řady opatření vedoucích k ovládnutí jednotlivých církví a náboženských společností:
 - ✓ Využití rozporů mezi církevní hierarchií a nižším klérem, které by vedlo k nahrazení hierarchie všekatolickým sdružením kontrolovaným státem.
 - ✓ Připoutání duchovních ke státu pomocí mzdové politiky definované novým zákonem
 - ✓ Izolace katolické církve od Vatikánu a vytvoření „národní katolické církve“
 - ✓ „Začlenění“ řeckokatolické církve do církve pravoslavné

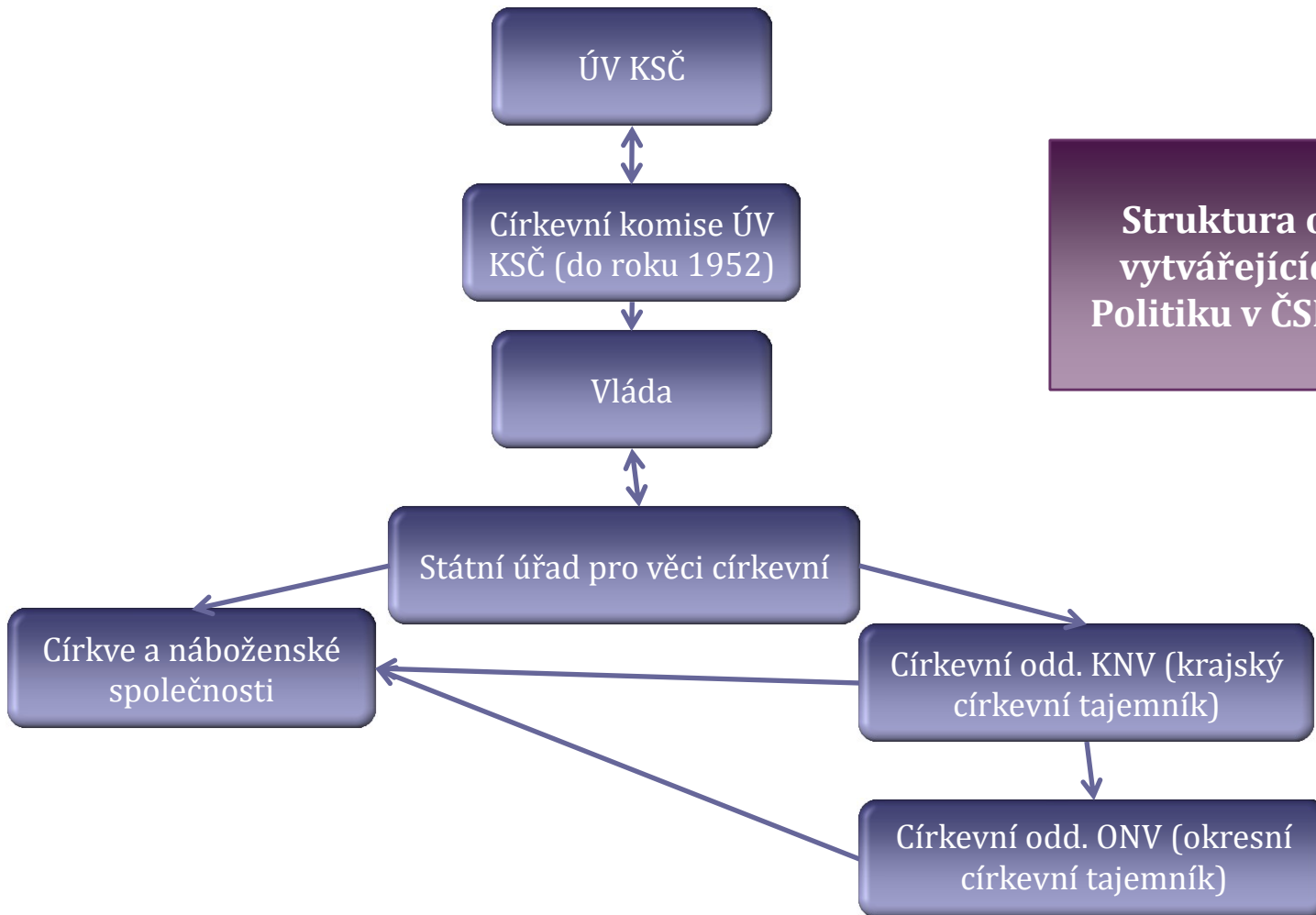

Střet

- V průběhu roku 1949 byla přijata nová legislativní opatření, která katolickou církev i další náboženské skupiny **podřídila striktnímu státnímu doзору**
- Jejich základem byly zákony č. 217/1949 Sb., kterým se zřizoval **Státní úřad pro věci církevní**, a č. 218/1949 Sb. o hospodářském zabezpečení církví a náboženských společností.

+ Střet

**Struktura orgánů
vytvářejících nábož.
Politiku v ČSR a ČSSR**

Střet

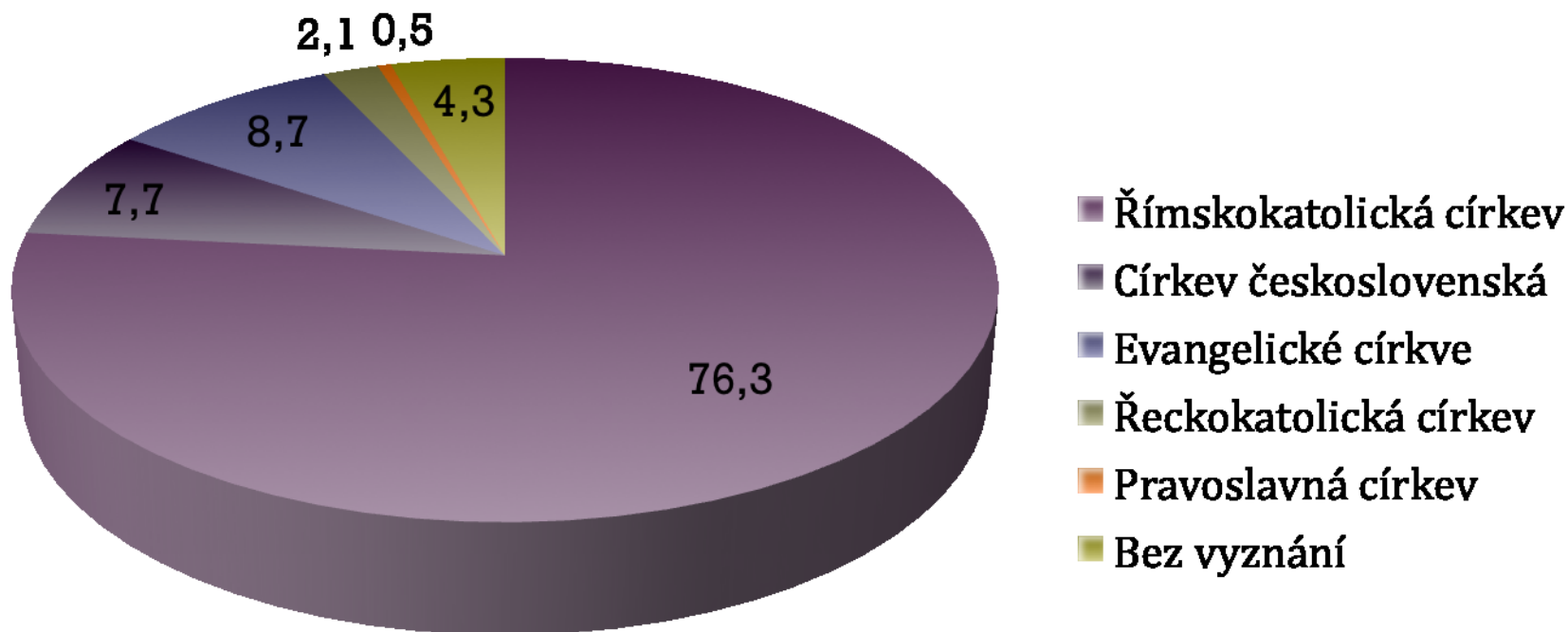

- **Restrikce brzy přešly v otevřené pronásledování** a to zejména katolické církve (záminkou se staly události spojené s tzv. číhošťským zázrakem - 1949)
- Pod vlivem událostí v SSSR byla zrušena **Řeckokatolická církev a spojena s církví pravoslavnou**
- Od rokem 1950 dochází k systematizaci pronásledování, které zasahuje především do oblasti institucionálního fungování církví, institucionální autonomie a zázemí (školy) jejich fungování

+ Střet

**Příslušnost k náboženským skupinám podle výsledků ze
Sčítání z roku 1950 (v %)**

Střet

Porovnání výsledků ze Sčítání
lidu z let 1930 a 1950 (v %)

	Římskokatolická církev	Řeckokatolická církev	Evangelické církev	Pravoslavná církev	Církev československá	Bez vyznání
1930	80,3	0,1	4,6	0,2	6,6	6,6
1950	76,3	2,1	8,7	0,5	7,7	4,3

Střet

kraj	Římskokatolická církev	Evangelické církve	Církev československá	Bez vyznání
Hl. m. Praha	65,0	6,1	16,5	10,2
Pražský kraj	72,2	5,3	13,6	7,9
Českobudějovický kraj	87,4	2,4	7,2	2,0
Plzeňský kraj	77,5	5,3	5,8	9,9
Karlovarský kraj	73,4	8,6	7,4	5,5
Ústecký kraj	63,8	5,9	14,2	12,9
Liberecký kraj	61,9	6,6	19,6	9,6
Hradecký kraj	67,2	4,7	20,4	6,5
Pardubický kraj	73,9	9,3	11,7	4,3
Jihlavský kraj	90,6	3,6	3,8	1,3
Brněnský kraj	87,4	4,0	5,1	2,4
Olomoucký kraj	84,1	2,9	8,8	2,0
Zlínský kraj	89,3	5,9	3,0	1,1
Ostravský kraj	78,0	9,9	7,9	2,9

Střet

- Podle údajů z tohoto censu **mírně poklesl počet katolíků**, ale naopak **stoupl počet příslušníků jiných denominací**, především Českobratrské církve evangelické a Československé církve. Především ale **znatelně poklesl počet těch, kteří se prohlašovali za „bez vyznání“**
- Ve skutečnosti **byl ale pokles ještě větší**, protože podle údajů z roku 1930 se k možnosti „bez vyznání“ přihlásilo 10,2 % obyvatel české národnosti (z toho v Čechách 13,7 % a na Moravě 3,7 %), ale pouze 2,7 % Němců. To bylo pochopitelně v **rozporu s cíli nového režimu**, ale především s předpoklady, z nichž vycházel.

Střet

- Komunistický režim již **dostatečně paralyzoval** či ovládl strukturu jednotlivých náboženských skupin.
- Výsledky sčítání lidu a další šetření ukazovala **stále relativně velký vliv náboženství** na život lidí
- Nový režim si vytkl ambiciózní plán rychlého dosažení „socialistické“ společnosti, v níž nebylo pro náboženství místo. **Novou státní ideologií se měl stát marxisticko – leninský ateismus**, který odhaloval náboženství jako důsledek falešného, odcizeného vědomí, jehož pravá podstata byla plně odhalena marxismem jakožto „vědeckým světovým názorem

Střet

1. [Falešná] Podstata náboženství byla plně a definitivně odhalena, a to jako převrácená, fantastická reflexe vnějšího světa a přírodních elementů v myslích lidí.
2. Jakákoli jiná interpretace náboženství je anti-marxistická a jejím cílem je podporovat náboženství.
3. Jediným správným způsobem, jak studovat náboženství, je ho kritizovat, což nezbytně vede k boji proti náboženství.
4. Každé studium náboženství musí vést k reedukaci lidstva ve smyslu třídního obsahu svobody vědomí.
5. Odmítnutí náboženství skrze vědecký ateismus je veskrze pozitivní, protože osvobozuje lidstvo od duchovního útlaku nevědeckých a falešných konceptů, a to i v případě, že s sebou přináší nátlak

OTEPLENÍ

1960 - 1970

+ Oteplení

1. Příčiny změny
2. Dialog mezi marxismem a křesťanstvím
3. Výzkumy religiozity v 60. letech

+ Oteplení

Příčiny změny:

1. Politické oteplení
2. Sociálně-ekonomické změny ve společnosti
3. Pražské jaro

Oteplení

- V druhé polovině 60. let se ideologický ale i mocenský tlak **zmírnil**, což bylo dáno celkovým uvolňováním politické situace, ale **nezmizel úplně**. Tuto skutečnost nejlépe ilustruje tzv. *Plán hlavních úkolů Sekretariátu pro věci církevní ministerstva kultury a informací* na rok 1968, ve kterém se praví:

*„...občanům, kteří se dosud nezabavili náboženských
předsudků, je třeba zajistit možnost náboženského
vyžívání“*

Oteplení

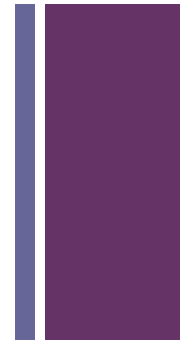
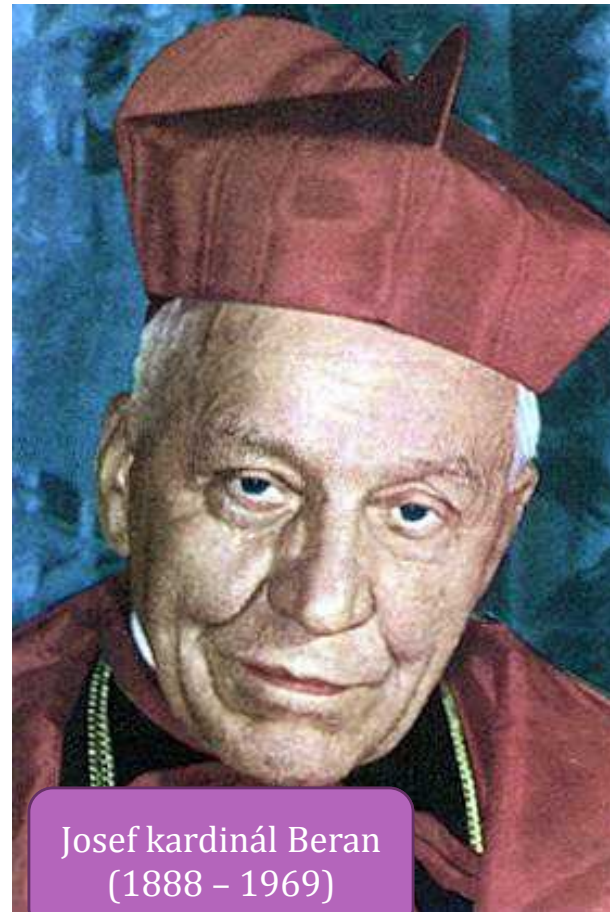
Druhá polovina 60. let je chápána jako období **konsolidace náboženských skupin:**

- Stát v této době **uvolnil restriktce** týkající se teologických fakult a povolil vznik druhé katolické teologické fakulty v Olomouci, což vedlo k nárůstu počtu studentů bohosloví a tím i zvýšení počtu budoucích kněží
- Poměrně velkému množství kněží, kterým byl v předchozích letech odebrán státní souhlas, bylo **znovu dovoleno působit v duchovní správě**

Oteplení

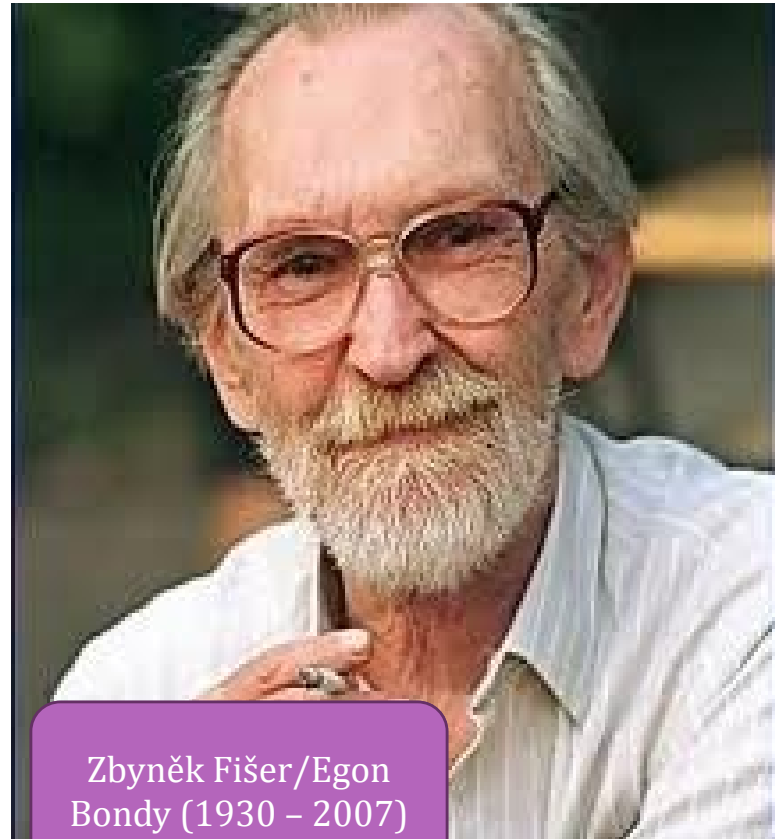
- K posunu došlo i v oblasti „**rekonstrukce**“ **struktury katolické církve**, citelně postižené neobsazením mnoha biskupských stolců
- Zanikla dokonce i kolaborantská sdružení jako Mírové hnutí katolického duchovenstva
- V neposlední řadě se dotyčné orgány začaly **kladněji stavět k žádostem o registraci nových náboženských skupin** a obnovu zrušených církevních organizací

Oteplení

- Zajímavým fenoménem této doby byly také pokusy některých marxistických filozofů **vést dialog s náboženstvím a jeho nemarxistickými interpretacemi**. Za zmínku stojí zejména pokus Milana Machovce ukázat podobnosti mezi křesťanským kerygmatem (myšlenkou Kristovy smrti a vzkříšení) a marxismem nebo nesubstanční ontologie Zbyněka Fišera (Egona Bondyho), připouštějící oprávněnost myšlenky Boží existence, bude-li Bůh chápán nesubstančně

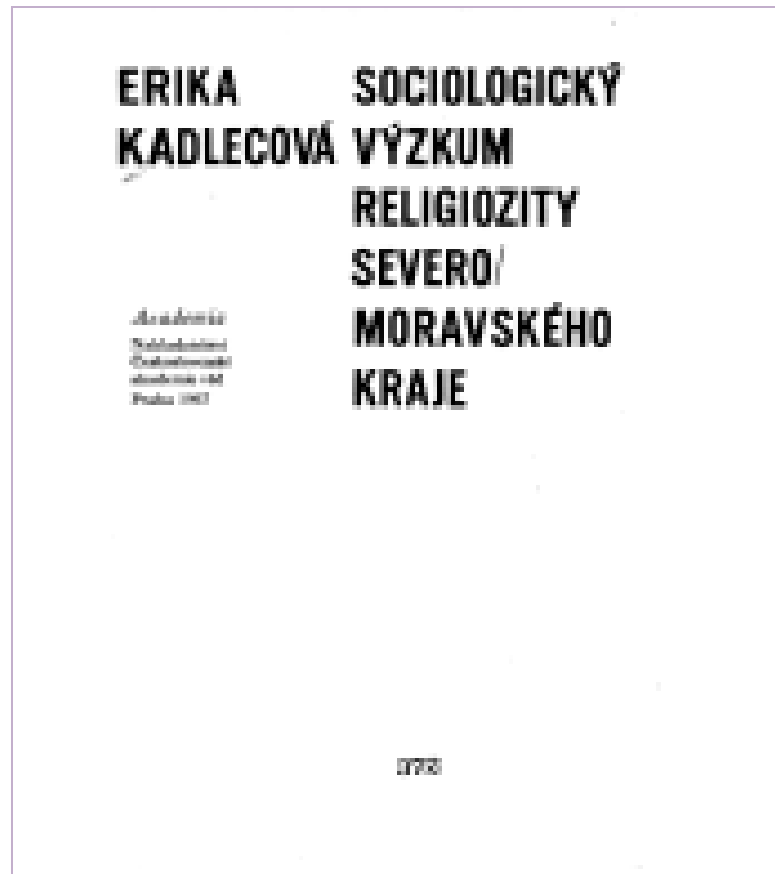

Zbyněk Fišer/Egon
Bondy (1930 – 2007)

Oteplení

- Velmi zajímavé informace o náboženském životě v 60. letech podávají výzkumu uskutečněné v této době
- Jde především o výzkumy uskutečněné novým vedením SÚC (Erika Kadlecová) a Ústav pro výzkum veřejného mínění

Oteplení

Statistické údaje SÚC z roku 1967:

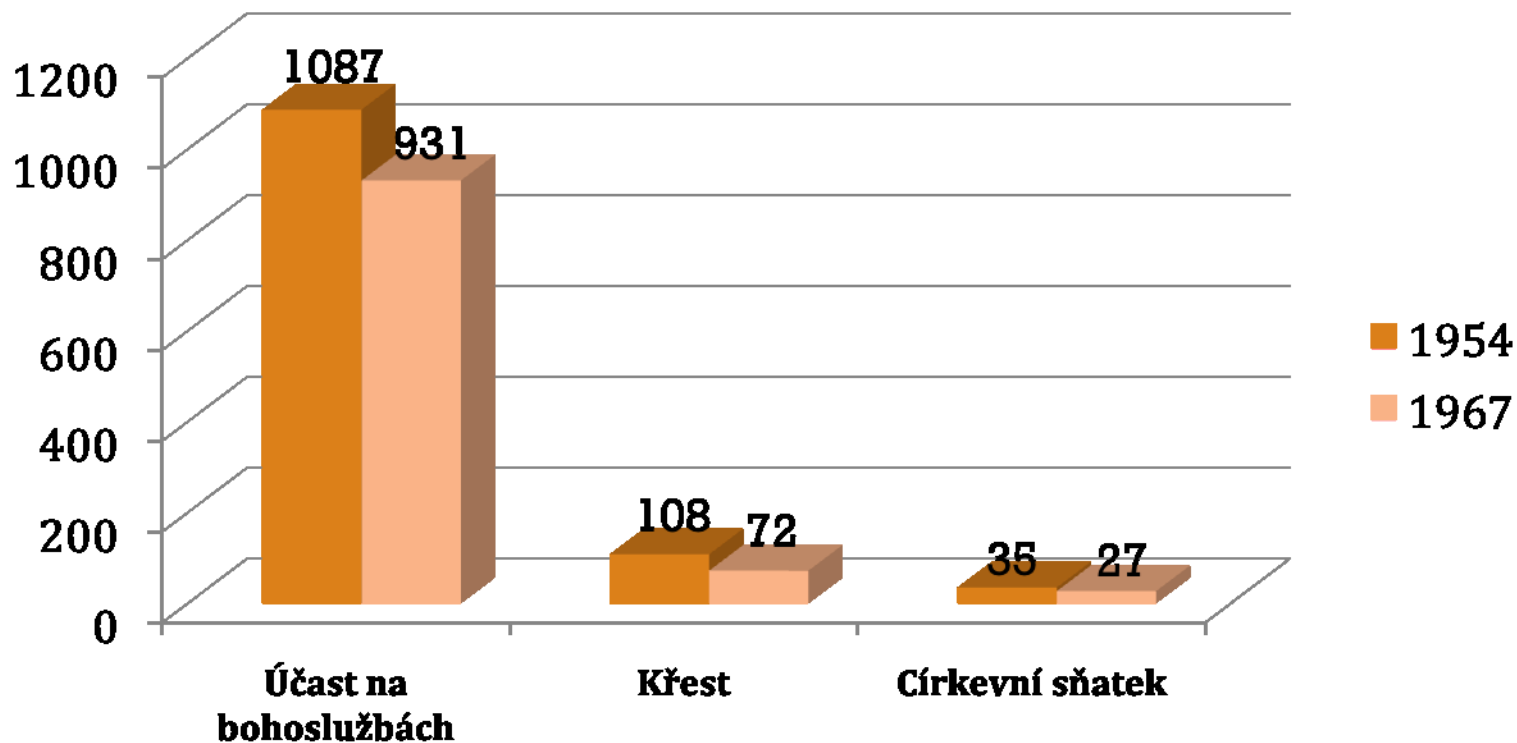
- 44 % obyvatel se považuje za členy církví
- 9,5 % obyvatel se pravidelně účastní bohoslužeb
- 52 % narozených dětí bylo pokřtěno
- 30,6 % sňatků bylo církevních
- 16,8 % žáků ve 2. až 7. třídě navštěvovalo náboženskou výchovu

Oteplení

Porovnání účasti obyvatel na náboženském životě v letech 1954 a 1967 (v tis.)

Oteplení

Erika Kadlecová, *Sociologický výzkum religiozity Severomoravského kraje:*

- 58 % obyvatel se k nějaké náboženské skupině hlásilo , z čehož 76 % byli katolíci, 15 % tvořili příslušníci protestantských denominací a 7 % se hlásilo k Československé církvi.
- Výzkum ukázal také větší počet žen mezi věřícími, větší zastoupení starších generací (50 let a výše) a konečně i výraznější zastoupení nízkostatusových povolání.

Oteplení

- Velmi překvapivé byly výsledky týkající se počtu nevěřících. Ty sice potvrdily větší míru „sekularizace“ mladších generací, městského obyvatelstva a vzdělanějších vrstev, ale zároveň přinesly velmi překvapivé zjištění, že pouze **24 %** dělníků se deklarovalo za ateisty.

Oteplení

Ústav pro výzkum veřejného mínění v roce 1969 (Světový názor občanů):

- Na ní 44 % dotázaných odpovědělo, že se považuje za křesťany
- pouze 10 % se označilo za marxisty

NORMALIZACE

1970 - 1989

Normalizace

1. Další fáze institucionalizace střetu s náboženstvím
2. Náboženský disent
3. Výzkumy religiozity v 70. letech a 80. letech
4. Religiozita v období perestrojky

Normalizace

- Otevřené vedení *Sekretariátu pro věci církevní Ministerstva kultury* (PVC MK) bylo nahrazeno dogmatiky a **státní politika znovu nabrala ostře anticírkevní a antináboženský směr**. Velká část vstřícných kroků byla zrušena či pozastavena ideologie věnovala. Znovu byla např. zrušena teologická fakulta v Olomouci.
- **Založení instituce, která by byla „dogmatickou“ základnou ve vytváření ateistického pohledu na svět**. Tím se stal *Ústav vědeckého ateizmu (ÚVA)*, který byl součástí Československé akademie věd. Podle zakládacích dokumentů mělo jít o instituci zabývající se „*empirickým výzkumem společenského vědomí se zvláštním zřetelem k problematice světového názoru, morálky, ateismu a náboženství*“.

Normalizace

- Podobně jako v 50. letech i v průběhu normalizace iniciovala komunistická **moc vznik kolaborantských a vůči oficiální církevní hierarchii paralelních struktur**. V květnu 1970 padlo politické rozhodnutí ÚV KSČ podpořit vznik „nové mírové organizace“ katolického duchovenstva. Nově vzniklá organizace nesla název *Sdružení katolického duchovenstva Pacem in terris* (SKD PIT)
- Na rozdíl od svého ideového předchůdce *Mírového hnutí katolických duchovních šlo o sdružení s pevnou strukturou a pevným členstvím*. Cílem tohoto sdružení bylo bránit upevňování pozic „tradiční církevní hierarchie a Vatikánu“

Normalizace

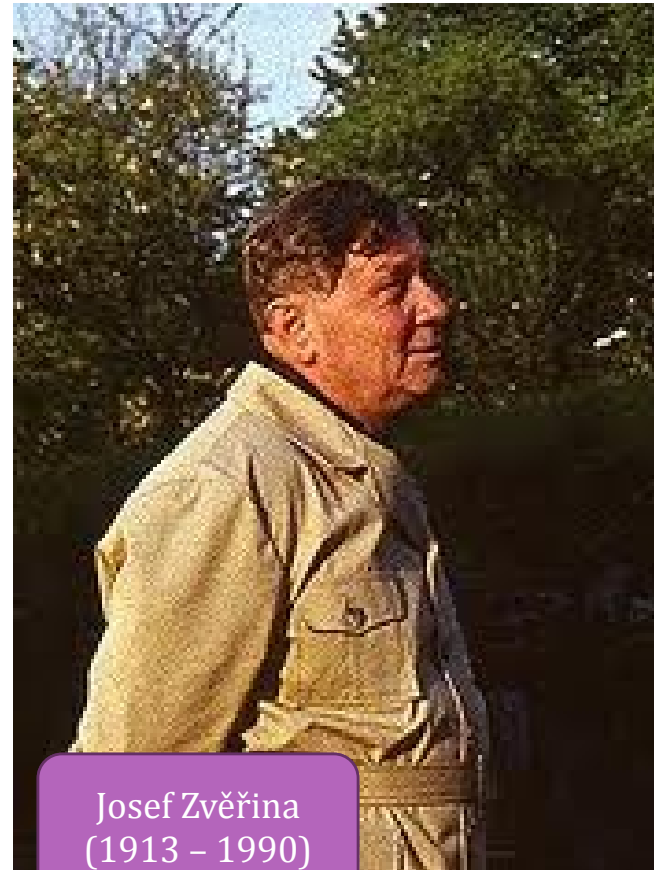

- Na zintenzivnění útlaku reagovaly některé církve a náboženské skupiny různými způsoby
- Část kněží a duchovních začala s režimem otevřeně či skrytě spolupracovat, část se pokoušela udržet si v rámci možností od režimu odstup, dráždit ho co nejméně a v klidu vykonávat kněžskou službu a část se pokusila vytvořit **alternativní strukturu, skrytou církev**

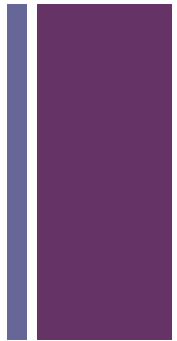

Normalizace

- Významnou úlohu při jejich vzniku v rámci katolicismu sehrály dvě jeho výrazné osobnosti– pražský teolog **Josef Zvěřina** a brněnský kněz a tajně vysvěcený biskup **Felix M. Davídek**. Kolem obou osobností se vytvořily již na konci šedesátých let skupiny katolických kněží i laiků, kteří nebyli spokojeni nejen se situací ve společnosti, ale také v samotné církvi.

Josef Zvěřina
(1913 – 1990)

Normalizace

- Se zesilujícími restrikcemi se musely potýkat i další náboženské skupiny, a to často v intenzitě, kterou doposud neznaly
- Výrazný byl tento posun zejména ve vztahu k Českobratrské církvi evangelické. Někteří její představitelé již v šedesátých letech prosazovali tzv. novou orientaci založenou na konstruktivním dialogu s marxismem a podpoře ekumenického hnutí
- Její představitelé jako například filosof **Ladislav Hejdánek** či teolog **Milan Balabán** stále častěji kritizovali omezování náboženství a v této souvislosti i další porušování lidských práv

Normalizace

- Ke korekci oficiální politiky vůči náboženským skupinám měly sloužit i výzkumy, které byly v období 70. a 80. let 20. století uskutečněny brněnským ÚVA:
 - ✓ František Křenek: *Výzkum religiozity středoškoláků v Jihomoravském kraji* (1970)
 - ✓ František Křenek – Helena Pavlincová: *Výzkumy religiozity žáků zákl. škol v Jihomoravském kraji* (1979)
 - ✓ František Křenek: *Od náboženství k ateismu v zemědělských kolektivech* (1980)
 - ✓ Josef Blovský: *Výzkumná zpráva 89 – 05: Aktuální otázky působení církví* (1988)

Normalizace

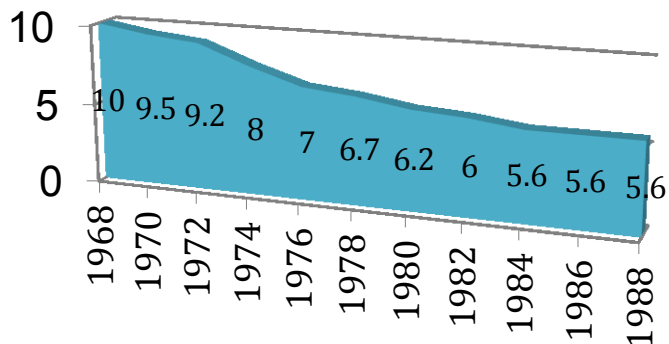
- I přes jejich ideologické zaměření poskytují tyto výzkumy zajímavé informace o náboženské situaci v této době
- Vyplývá z nich např. nejen **stále klesající účast na bohoslužbách**, ale také **další pokles sebeidentifikace se s náboženskými skupinami**
- V tomto období se počet těch, kteří by se dali označit za nábožensky smýšlející (jednoznačně věřili v Boha) pohyboval v průměru mezi 20 a 25 %. Dalších zhruba 26 % připouštělo možnost jeho existence

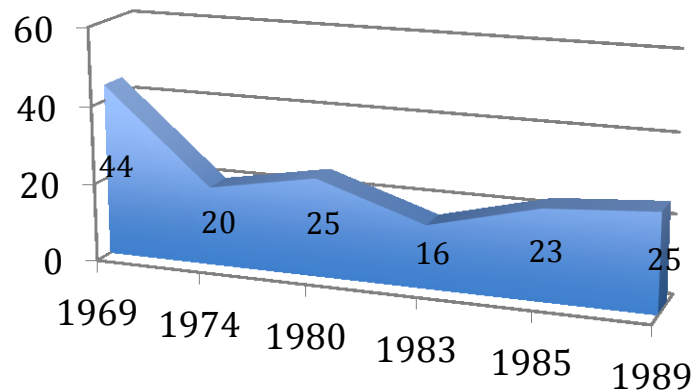
Normalizace

**Podíl průměrné účasti
katolíků na bohoslužbách v
jednom týdnu (v %)**

**Podíl nábožensky smýšlejících
(v %)**

Normalizace

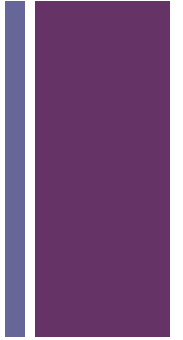

Další vybrané závěry z výzkumů:

- ✓ Jednoznačný **pokles** byl zaznamenán také v souvislosti s významnými **náboženskými obřady** (křty, sňatky, apod.). V polovině 70. let vykazovala většina okresů v Čechách méně než 30 % pokřtěných dětí a méně než 12 % církevních sňatků. Na Moravě se počty pokřtěných pohybovaly v průměru mezi 50 a 60 %
- ✓ **Citelný úbytek** bylo možné sledovat také v **účasti na bohoslužbách**, kterých se nakonci 60. let účastnilo něco mezi 8 – 10 % věřících a na konci 80. let poklesl jejich počet na úroveň necelých 6 %. Výraznější byl přitom **pokles u nekatolických denominací**. Izde byly **velké regionální rozdíly**. Zatímco v 70. letech se v Severočeském kraji pravidelně jednou za týden účastnilo bohoslužeb v průměru něco málo přes 15 tis. lidí a v osmdesátých asi 13,5 tis., v Jihomoravském kraji to bylo téměř 330 tis. (v 70. letech) a 260 tis. lidí (v 80. letech).

Normalizace

- Zajímavé informace o religiozitě v tomto období podávají některé výzkumy a šetření, které vznikly mimo oficiální struktury:
 - ✓ Zdeněk Strmiska: *Nezávislý průzkum současného smýšlení v Československu* (1986)
 - ✓ Jiřina Šiklová: *Mládež v ČSSR a náboženství* (1986)

Normalizace

- Podle získaných údajů se téměř 17 % respondentů považovalo za plně a dalších více než 19 % za částečně věřící. Tuto sebeidentifikaci odmítlo něco málo přes 62 % dotázaných
- Nešlo přitom pouze o lidi ze starších generací a venkovských oblastí, ale poměrně **dobré zastoupení bylo i u lidí středních generací a obyvatel měst**
- Strmiskův výzkum ukázal také **velkou nedůvěru vůči ideologiím** ať už politickým, či náboženským

Normalizace

Generace	nábož. člověk	marxista	komunista	socialista/nemarxista	demokrat	liberál	konzervativec	odmítám takové označení, jsem prostě člověk
starší	10,9	14,1	12,0	30,4	58,7	8,7	2,2	48,9
střední	23,5	1,5	1,5	22,7	62,9	17,4	7,6	43,9
mladší	14,5	0,0	0,85	12,8	42,7	6,8	2,6	62,4
celá společnost	16,9	4,4	4,4	21,6	54,0	11,6	4,7	50,8

Normalizace

- Podobně jako oficiální i tyto výzkumy ukázaly **jasný pokles vlivu institucionalizovaných podob religiozity**
- Účast na náboženských shromážděních uvedlo jen něco málo přes **10 %** respondentů a účast ve výjimečných případech či zájem o tato shromáždění asi **8 %** dotázaných. Téměř **80 %** oproti tomu uvedlo, že se takových aktivit neúčastní vůbec

Normalizace

- **Většina české mládeže je nenáboženská a značně materialisticky orientované**, ale přesto je možné pozorovat jisté náboženské oživení, které se ovšem odehrává spíše mimo tradiční náboženské skupiny a často má synkretistický charakter, a to i v případě, že dotyční jedinci sami sebe prohlašují za křesťany.
- Svoji „náboženskou identitu“ neskrývají tak často jako věřící vycházející z tradičních kruhů. **Za rozhodující považují náboženský prožitek** a nikoli „dogmatickou čistotu“.

Normalizace

- Druhá polovina 80. let s sebou přinesla i jistou **obnovu prestiže tradičních náboženských skupin**
- Důvodem bylo:
 - ✓ **částečné uvolňování poměrů** a s ním spojené postupné rozpadávání systému
 - ✓ **narůstající ekonomické problémy**, které začaly ohrožovat konzumní podstatu gulášového socialismu
 - ✓ **větší aktivita** náboženských skupin

Normalizace

- Významnou roli zde se hrála zejména **změna postoje představitelů katolické církve** v čele s pražským arcibiskupem Tomáškem
- Významnými akcemi, které měly charakter vystoupení proti režimu a byly spojené s požadavkem změny, byly celonárodní pouť na Velehrad, které se zúčastnilo na sto tisíc lidí, a petice moravských katolíků žádající větší náboženské svobody, pod níž se podepsalo více než šest set tisíc lidí.

František kardinál
Tomášek (1899 - 1992)

Normalizace

Vyvrcholením těchto snah bylo v srpnu 1987 vyhlášení tzv. ***Desetiletí duchovní obrody*** na jehož přípravě se podíleli i někteří představitelé skryté církve, např. Tomáš Halík, a kanonizace Anežky Přemyslovny, která předznamenala změny započaté v listopadu 1989.

Závěry

- Tradiční nedůvěra vůči náboženským institucím byla **výrazně posílena konzumní a individualistickou orientací společnosti**. To se odrazilo zejména ve vztahu k tradičním náboženským skupinám a můžeme mluvit dokonce o zásadnějším dopadu než v případě 50. a 60. let.
- Došlo k **dalšímu výraznému poklesu participace na náboženském životě jednotlivých církví a náboženských společností**, k ještě hlubšímu **rozvrácení infrastruktury a k citelné ztrátě členské základny**. Mnohem více přitom byly postiženy největší nekatolické denominace, Církev československá husitská a Českobratrská církev evangelická. V případě Církve československé husitské je možné dokonce mluvit o krizi, kterou další roky pouze potvrdily.

Závěry

- Na druhou stranu se **začaly objevovat i nové formy náboženského chování**, které měly potenciál oslovit jistou část poměrně velké skupiny „nevyhraněných“
- Šlo především o **fenomény spojené s alternativními a často výrazně privatizovanými náboženskými skupinami**, jejichž největší devízou se stávala jinakost a schopnost reagovat na potřeby jedince vysoce individualizované společnosti.